БІБЛІОТЕКА КНИГОСПІЛКИ



В. КОРЯК

# М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

1913-1923

ХАРКІВ
1923

С



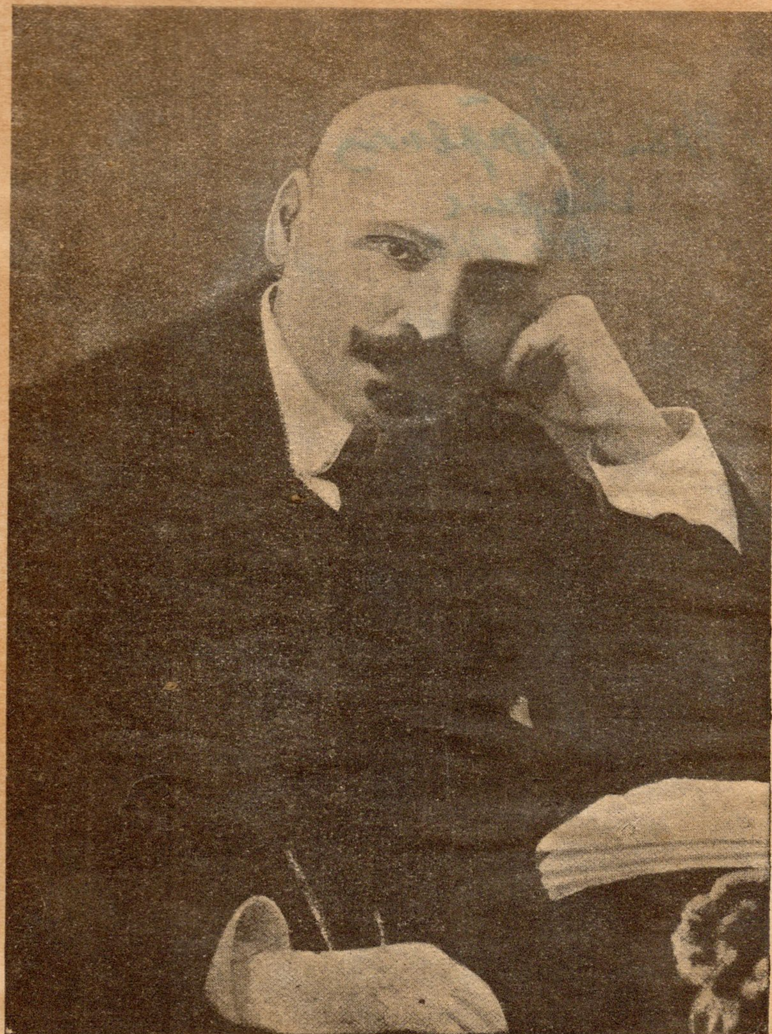
Поверніть книгу не пізніше

зазначеного терміну

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |
| | | | | |

Вид-во «Соц. Харківщина», Зам.4-3321—200000, 1976

Павло Петренко
Харків
14.1.1926.



М. Коцюбинський

„БІБЛІОТЕКА „КНИГОСПІЛКИ“

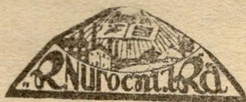
№ 12 СЕРІЯ ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ Й КРИТИКИ № 12

В. КОРЯК

# ПОЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

# М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

1913—1923



ХАРКІВ, 1923 р.

Друкарня-літографія
„Книгоспілки“.
Харків, Нетеченська наб., 14

Д. У. Д. Харків, Ч. 3081. Зам. 2150. Т. 3000

## ПОЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.

(М. КОЦЮБИНСЬКИЙ 1913-1923).

Сучасному читачеві: рабфаківцю, масовому читачеві по сельбудах та клубах робітничих багато де-чого буде незрозуміле в українській літературі, бо незнані ті умови, що в їх свого часу творилосяцю літературу.

Історик українського письменства Сергій Єфремов виявляє той грунт, що з його росло воно. Був час, коли письменство було єдиною зброєю національного визволення, єдиним засобом організації буржуазного громадянства. Тоді не дуже високо цінувалося суто-художню вартість літературних творів, а передовсім вимагалося агітації й пропаганди українського націоналізму.

— Навіть невдатні иноді літературні твори змушували про себе думати й говорити, бо раз-у-раз живчик живого життя бив із їх і неустанно закликав усе до одної справи. Справою тією було відродження рідного народу і цій справі вони віддавали себе неподільно.—

Письменники українські часів „Основи“,— пише Єфремов, „були немов першим випуском української інтелігенції, першим поколінням свідомих українських діячів, що виступали вже не поодиноко, а організованими громадами“. Дальші „випуски“ українських письменників так само вірно й віддано служили „цій справі“.

Змінялися обставини і відповідно їм—форми літературні, мінялася тактика отих пак організованих громад, але зміст лишався той самий—письменство мусіло притьмом „слугувати народові“, ц. т. бути ферментом організаційним і зброєю революційного (супроти царату) українського націоналізму.

Література мусіла обслуговувати біжучі потреби бойового фронту буржуазії, з‘еднувати маси для національної боротьби. А маси тії були ж пак мілійони українського селянства! Здавалося цілком зрозумілим, що й письменство мусіло бути пристосованим все геть чисто до розуміння „уманського дурня“. Традиції української літератури — то традиції Батька Тараса, поета-мужика, і мужицтво було проголошено національними святощами. Література повинна була виявляти життя мужика в ідеальних фарбах: його світогляд, його одвічні національні, суто-українські риси..

Так було потрібно аж доти, поки організовані громади української інтелігенції не вбилися в колодочки, не відчули, що й в їх душа не з лопуцька—хоче собі чого й людська. Коли по містах цих громад поширилося до того, що втворився певний шар українського свідомого національно міщанства—отоді можна було трохи попустити й дозволити письменству крім мужика й мужицтва дати щось і безпосередньо для самих отих „організованих громад“.

А далі, коли революційна місія громадянства українського була скінчилася: царат упав і „громади“ спромоглися аж на свій всеукраїнський осередок—Центральну Раду—ідеологи українського націоналізму цілком „розгрішили“ письменство від „слугування народові“. Тоді виявилося, що й з Шевченка зовсім не мужик, а таки-український інтелігент.

„Нація жила повним життям“ і могла дозволити собі роскіш чистого „безтенденційного“ мистецтва, хоч і таке, воно залишалося „суто-національним“. У 1919 р. писав Андрій Ніковський про Шевченка, що він:

— не бандура, не сопілка, не мужик з інтуіцією і не самоук-поет, але справжній: культурний і химерний, строгий вихований і вибагливий...

Все було гаразд: Шевченка було виправдано в очах переможної української інтелігенції.

* *
*

КОЦЮБИНСЬКОГО творчість припадає на часи, коли саме українське письменство починало визволятися з лабет українофільського народолюбства. Вже Самійленко висміяв „запічних патріотів", уже прийшло нове, бойове покоління української інтелігенції, що викинуло гасло практичної праці „на ниві народній". Борис Грінченко і всі просвітителі (згодом - просвітяне!) — проповідували „каганцювання" на селі, саможертву й посвяту „цій справі", а не старе українофільське лежання на печі та споживання рідних галушок і вареників.

Прийшли люде діла, що заходилися реально організовувати національну боротьбу, від слів переходили до практики войовничого націоналізму.

Звичайно Коцюбинський „був сином свого часу і своїх обставин". З цілим запалом великої творчої індивідуальности кинувся він у вир боротьби.

Перші його твори ще відбивають настрої попередніх поколінь української інтелігенції — тут з його ще епігон Нечуя-Левицького та Мир-

ного. Такі річи: „На віру“, „Харитя“, „П'ятизлотник“, „Помстився“, „Маленький грішник“, „Ціпов'яз“. Цей наївний селянин „ціпов'яз“ пише листа до царя:

„Ясний наш царю й батьку! Ми всі твої діти—і пани і мужики. Мужик дає рекрута, мужик платить подать“... і коли на прохання земельки мужикам прийшла відповідь „від самого царя“, що прохання „оставлено без последствія“...

— Як це... „без последствія?“—не зрозумів Семен.

— А так... признали, значить, що воно не слушне, не варто уваги і казали мені оповістити тебе про це.

— Так і стоїть у тому папері?

— Так і стоїть,—осміхнувся становий...—

Навіть в умовах тих часів молодше українське письменство спромоглося боротися з царатом.

Але друкуватися мусів Коцюбинський за кордоном, у Галичині, перепаковувати на Україну книжки у великій кількости було годі й думати, і він бачив, що до народу, до того самого мужика книжка не доходе. І ось настає криза, перший зворот у творчості письменника. Він питається себе: для кого має писати?

Казочка „Хо“ є першим твором, написаним уже виключно для самої української інтелігенції, для її самоорганізації. Це так би мовити-програмовий твір нового покоління української інтелігенції, що йде походом на своїх попередників українофілів-народолюбців. І вже тут виявляється основа душі письменника: спокутуючого інтелігента, що не сплатив свого „борга народові“.

Ось панночка, „свідома українка“ Ярина Дольська. Вона, звичайно, вболіває за тим „мужицьким царством“:

„Вона почала придивлятися до нього, на скільки це було в її змозі,—і налякалась темноти й убожества, що панували там. Боже! побіч живуть люде, брати її, і нидіють в темряві та злиднях, коли вона збиткується працею рук їх?! Чи ж після цього можна назвати себе людиною. Чи ж після цього можна добачати в собі образ Божій?.. Ні, годі! Розбити пута, що від віку сковують білі, неробочі руки, скинути полуду з очей і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до них належить“... Вона зважується на героїзм: кинути батьківську стріху і піти... в учительки! Але дід „Хо“, жах життя, лякає її злиднями і передчасною загибеллю, а тут як на гріх

навертається „женишок“ і все кінчається гаразд—панна віддається.

А ось українофільський „громадський діяч“ Макар Іванович Лігко, той, що видав власним коштом твори українського поета-самовродка Рябоклячки, дозволені цензурою, але й цей вчинок здається патріотові революцією і йому ввижаються труси та арешти. Він як огня боїться молодого покоління „свідомих українців“.

— Тьфу!.. А все через вечерок той вчорашній у „молодих“ Українців... от як не хотілося йому йти туди, а треба було... Прохано старших: якось ніяково не піти. Ну ж і наслухався він там! Се... се просто божевільні люде, ті „молоді“... Давай їм зараз все—і свідому вкраїнську інтелігенцію, і народню освіту з добробутом, і рідню культуру, і героїв, і патріотів, і грушки на вербі...—

Патріот сильно любить „Малоросію“, не пожалував аж 100 карб. на видання творів самовродка Рябоклячки, але тих творів ніхто не купував і він сам придбав власного видання цілу сотню примірників, „щоб післати на село, до своїх і таким робом довести, що вірний демократичним принціпам, не розриває звязків з народом, пам'ятає про його духові потреби“... Мови української він,

звичайно, не знає, з жінкою й дітьми балакає виключно по-російському, ще й гнівається на погану російську в їх вимову, але — передплачує „Кіевскую Старину“ — орган українофілів, що 25 років виходив у Київі — і гнівається на брата, котрий не боїться писати до його листівки по українському.

Коли місцева українська громада уповноважує його покласти срібний вінок на труну українського діяча, Макар Іванович аж заслаб з переляку за свою безпечність і службову кар'єру. Він не має громадської відваги на такий виступ „політичний“ і навіть не позичає в Сірка очей...

— Але де там йому до сорому, коли шкура в небезпечності! Шку-ра, розумієте ви? шкура!

Отак паплюжить нова українська інтелігенція старе покоління і його **національне шкурництво**, страхополохство, безмежну лояльність цих Макарів Івановичів Літків, значних російських урядовців, що „запевняли в своєму патріотизмові, **розводилися над браком інтелігенції вкраїнської**“... і разом із тим боялися „підпасти під категорію вкраїнофілів, сепаратистів, політично небезпечних“...

Цей твір Коцюбинського — художня агітка, що мала на меті якраз організацію цієї

української інтелігенції, збільшення її, бо прийшов до того слушний час...

Росли міста, буяла промисловість у Донбасі, українофіли Алчевські брали прибуткові залізничні концесії в казни, ширилися банки, фінансовий капітал з Франції та Бельгії сипнув на Україну свої акції...

В парі з централізацією капітала по великих містах ішло і скупчування техничної інтелігенції, людей вільних професій, службовців. І в літературі повійнуло з Заходу новим духом—мав прийти модернізм.

„Богема“-юнаки, що живуть по горищах („мансардах“) і цікавляться мистецтвом і самі пишуть чи малюють, віддають свої сили боротьбі з осоружними „філістрами“, „буржуа“, голодують і живуть для мистецтва, для певної ідеї—ця богема виникла й на Україні.

У здоровезному хмародряпі-кам'яниці високо, аж „під небом“ у маленькій кімнаті зібралася молодь, голодна, обшарпана, але очайдушна і повна сміливих планів, ідеалізму.

— Усі вони грілися біля одного вогнища, кожен брав звідти світло й тепло. Огнище-то любов до країни своєї, до свого народу; світло—то ідея, що дала зміст життю, то свідомість своїх обов'язків; тепло-віра в перевагу

добра над злом, правди над кривдою, світла над темрявою...—

Серед тих невиразних загальників одна ідея панувала над свідомістю цієї молоді:

> —ідея національно-культурного відродження країни нашої...—будьмо перед усім скрізь Українцями — чи то в своїй хаті, чи в чужій, чи то в своєму краї, чи на чужині. Хай мова наша не буде мовою, якою звертаються лиш до челяди... Хай вона бренить і розгортається в родині нашій, у наших зносинах товариських, громадських, у літературі— скрізь... навіть одна інтелігентна людина може багато зробити.—

Це стислий програм цілковитої ліквідації старої бездіяльної української інтелігенції, як такої. Перший маніфест міської української верстви, гасло до її об'єднання. Тут, у місті, вона скупчуєтся, організується, мобілізує бойові загони для поширення свого впливу на село, надсилає туди своїх членів „громадян" для „каганцювання". Один іде лікарем земським, подавати „дешеву медичну поміч", инший учителювати, або працювати, яко, „хлібороб-інтелігент"... у своєму маєткові. І кожен на своєму місці не забуває головного: ширити в народі „національну свідомість".

За кілька років на селі позначуються наслідки їхньої роботи—замісць коршми стоїть новенька школа, в поміщика в будинку іде

культурна праця—збіраються селяне, приходе вчитель, читає байки Глібова... І не тільки те!

— Що вони там рахують?—шепотить Хо, прислухаючись.—Еге, ось що—к а с у о щ а д н у заложили. Бач їх! А се знов що? Гомонять про якусь землю, що громада має к у п и т и в сусіднього дідича. Еге, він таки оре переліг свій, той хлібороб!—(Ц. т. поміщик...). І жінка цього пана українського „свідомого" поміщика-хлібороба вже звертається до дітей ч и с т о ю, н е л а м а н о ю у к р а ї н с ь к о ю м о в о ю. Лікарь у новому шпиталю читає лекцію гігієни для селян теж „звичайно мовою вкраїнською"...

І Коцюбинського „Хо" вирішує, що йому залишається „три чисниці до смерти"—цих не залякаєш. „Молодь" перемогла!

Справді: цей програм таки було переведено в життя. Поміщик Чикаленко написав хліборобський порадник, а згодом видавав щоденну—і то дуже радикальну!—газету „Рада", капіталіст Симиренко був меценатом молодих письменників і самого Коцюбинського, поміщик Юркевич засновував щадниці і споживчі крамниці й писав „Сучасні сільські малюнки" в дусі „кооперативної романтики". Письменник і лікарь Модест Левицький написав курс

гігієни, „Порадник Лікарський“. Українська кооперація рясною мережою вкрила села, „Просвіти“ росли, як печериці на гною... Виникли навіть політичні книжочки „Як вибірати депутата до Державної Думи“.

Коцюбинський пише для певного винайденого читача—укр. інтелігента. Ще він дає такі речі, як „На крилах пісні“—патріотичну романтику чумацтва, поезію плавнів Наддунайських, і вже й геть пізніше, біль душі інтелігента Тиховича від морального конфлікту поміж добром громади і окремої родини („Для загального добра“). Тут він не тільки „поширює географичні межі українського письменства“, а ще й збагачує словник, европеізує селянську мову, засмічує її словами з чужих европейських мов, техничними термінами. Невдовзі по хрестоматіях читатимуть „картину оригінальну, гідну пензля першорядного баталіста“ — опис роботи інжекторів, що ними знищують філоксеру, запроваджуючи в грунт сірчаний вуглець з мідяних бідонів.

— Від залізних бочок, з яких цівкою ллється паруюча рідина, раз-у-раз бігають з повними бідонами носії, постачають інжекторам набої... Здається, що ті робітники з инжекторами— самі замінились у часті якоїсь здоровенної

машини, що добре пущена, рівно, невпинно та невблаганно підсувається вперед...—

І вже етнографія молдаванська в „Пе-Коптьор“ надалі його не захопить. Уже не визнає Коцюбинський, „слугування мистецтва народові“ і не такими творами, як писанина самовродка Рябоклячки. Українська книжка потрібна не тільки для села, а й для міста—для того самого укр. інтелігента, піднесення його культурного рівня, бо мусимо бути всі ми, українці, мовляв „европейцями“. І письменник починає з себе.

Вже в збірниках „Вік“ звертав на себе увагу портрет Коцюбинського. Якось дивно виглядав український письменник—у піджаці й крохмальному ковнірчику!—серед мережаних сорочок, довгих вусів та стрічок инших письменників. Це був ніби єдиний справжній „европеєць“—без усих зовнішніх ознак „українства“. В самому бажанні надати собі певну зовнішність завжди відбиваються суспільні відносини певної доби. Зовнішність Коцюбинського, манери, поводження, одежа виявляли високу елеганцію та інтелігенцію і це було також, щоб так сказати—програмово. Знаємо, що дальші „генерації“ українських модерністів проголосили смокінг, яко революційне гасло проти українофільських свиток

та стрічок. З Коцюбинського був в цьому піонер, один з перших ліквідаторів традицій нечуєвого студента Радюка, котрий скрізь ходив у широких штанях і брилю, палив люльку і лузав насіння.

Такою ж вишуканою й вибагливою була й творчість Коцюбинського, як і його зовнішність. Низка творів, писаних іще в старій, реалістичній манері: „Посол від чорного царя“, „Відьма“, „В путах шайтана“, кінчається такою річчю, як „По людському“, де селянин мріє жити так, як живуть на культурному Заході.

— Воли! Що мені з волів? Я сам досі був, як віл у плузі. Ні, годі... тепер я поновлю свою кров, наберуся сили. Он у Німеччині або в Англії робочий чоловік кожен день їсть мнясо. Того він і сміливий і розумний, людиною нарікається... А ми що?—

„В путах шайтана“ — суперечність між мертвою релігією, що закликає правовірних татар виселятися до Турції з нечестивого, забратого гяурами Криму—і реальними інтересами татарського населення, що живилось з тих гяурів, спродуючи їм виноград, молоко, маючи ріжноманітний „бакшиш“ з підвод, провідників, комірного.

— Ти кажеш, чоловіче мудрий: виселяйтеся звідси... А скажи нам, чого це від вас,

з Туреччини, тісниться до нас така сила обдертого робочого народу та відіймає від нас зарібки?.. Ти кажеш—гяур, невірний, а у нас—багатий гяур більш важить, ніж двоє праведних... на Яйлу ходив—гроші заробив; по морю поплив—гроші заробив...—

Модернізм прийшов в українську літературу з вимогою визволення письменника від слугування громадським справам. Перш за все письменник є „просто людина" і має право

Йти за віком
І бути **ц і л и м** чоловіком,

а не однобоким „громадянином". Це не значило, що письменник укр. зрікався свого патріотизму, ні! Він не цурався й громадських обов'язків*), але, яко людина мистецтва він визнавав „автономію творчости". Не

*) Єфремов каже про Коцюбинського, що він займав чільне місце серед активних діячів українського відродження: був членом нелегальної „громади" в Чернигові і постійним делегатом від неї на нелегальні з'їзди Всеукраїнської Організації. На однім з таких з'їздів зайшла цікава полеміка між Коцюбинським і Б. Грінченком, що в їй Коцюбинський виложив „цілий програм праці на українському грунті". Чикаленко не витримав і в захопленню сказав: „М а є м о в ж е з о в с і м г о т о в и х п о с л і в д о м а й б у т н ь о г о у к р. п а р л а м е н т у". Був Коцюбинський ще головою чернигівської „Просвіти".

мужик, а людина взагалі, сучасна культурна, европеєць-інтелігент, ось для кого має твориться література, коли вона не хоче пасти задніх. Коцюбинський і завзявся европеїзувати укр. літературу, ц. т. роздати рямці сільських краевидів, інтересів, сюжетів, зробити її міською. А місто витворило новий тип людини—інтелігенцію з особливим строєм душі, своєрідними побутовими рисами, інтересами, вподобаннями. Ця нова міська людина на Заході створила велику й багату літературу—сучасного великого міста. Особливо останнім часом виробилася нова літературна манера, нова форма. Яка ж пак була ця нова літературна форма? Про це росповідає у своїх спогадах з тих часів Іван Франко. Покоління Коцюбинського відомо в історії літератури під назвою „Молода Україна". Це покоління суто міських письменників улюбленою літературною формою мало новелу.

— Новела—пише Франко—це, можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має ані часу ані спокою душевного, щоб читати многотомов повісті.—

Витонченим, вибагливим новелістом стає Коцюбинський. Улюбленими його письменниками стають модерні світові імення. Він сам згадує: Золя, Стріндберга, Ґарборга, Гамсуна, Шніцлера, Метерлінка та певне знав і Гейєрстама, Гофмансталя... Згодом він уже не згадує Золі: це було вже тоді, як перейшов Коцюбинський від реалізму побутового (натуралізму) до реалізму відчувань, настроїв і вражінь (імпресіонізму).

Такі твори, як „Лялечка" (з епіграфом французським з Франсуа Копе—знак, що письменник стежив за західньою літературою) „На камені", „Поєдинок" і особливо „Цвіт яблуві"—уже цілком література для інтелігенції. Тут виразно чути дух богеми: зненависть до цього болота міщанського життя, залюбленість в красі, відданність мистецтву до такої міри, що ціле життя—навіть смерть укоханої дитини для артиста-митця є тільки творчим „матеріялом" („Цвіт яблуні"), історія славнозвісного „адюльтера",—трьохкутник з чоловіка, жінки й репетитора („Поєдинок"), містика на ґрунті полового незавдоволення („Лялечка")—все це модерні теми, розроблені вперше укр. літературою і тільки одна річ „Дорогою ціною", написана в цей час (1902), в'яже письменника зі старою

літературною школою, та й то тільки одним краєчком. Як раніш перебування в Бесарабії надало пензлеві артиста багато нових кольорів, так само й Крим одбився в творчості Коцюбинського (як згодом—Італія) цілою низкою новель: „Під мінаретами“, „У грішний світ“—об‘єднані спільним настроєм—протестом проти застарілих релігійних пут, невільного становища жінки, обмеження, насилування людської природи. „Грішний світ“ і в манастирі спокушує черничок і там таке болото, що тільки втеча з манастиря рятує від спокуси. „Під Мінаретами“—знову річ програмова, агітаційна. Письменник десь певно свої найдорогші думки переказує устами, молодої татарської інтелігенції, що бореться, з „старими“.

— Слово „культура“ було любимим словом Джіафера, яке його трохи п‘янило... Треба показати, як живуть другі народи що вони не невірні, а старші брати, треба будити свідомість... Будемо творити літературу, організовувати інтелігенцію мійську і сільську... Давайте Байронів Шекспирів, Гейне!.. І ми станемо поруч із другими, ми увіллємось в сім‘ю культурних народів... Де наша татарська інтелігенція? У нас нема її. От подивіться

у руських—нотарь, далі, начальник почти... Tout le monde! Ціле товариство... Джіафер гаряче обороняв потребу орігінальної літератури та перекладів европейських письменників... Виробляйте літературну мову, спільну для всіх татар... Спільна літературна мова і сильна, в европейському дусі література— от мій девіз!—

Ці думки були думками покоління Коцюбинського. Воно було: апостолами европеїзації „українства", створення модерної нації.

Революція 1905 року відбилася на творчості Коцюбинського, поглибила основну його рису: спокутуючого інтелігента.

Такий „Сміх". Пан адвокат Валеріян Чубинський—демократ. Може навіть соціал-демократ? Бо під час революції він виголошує промови і сам потім собі дивується, як то „йому вдалося так просто й яскраво змалювати протилежність інтересів тих, хто дає роботу, і тих, що мусять її брати, що навіть самому ся річ стала яснішою". В провінціяльному місті поліція організує чорну сотню для погрому інтелігенції. В пана адвоката жінка, діти. Куховарка Варвара тиха, смирна, слухняна наймичка. Але на єдину мить із нею щось несподіване сталося:

— Панів б'ють...—жалібно пояснив пан Валер'ян і з здивуваннем побачив, що сите тіло Варвари тіпаеться, немов од стриманого сміху... І раптом сміх той прорвався.

— Ха-ха!.. Б'ють... і нехай б'ють... ха-ха-ха!.. Бо годі панувати... ха-ха-ха? Слава ж тобі Господи, дочекалися люде...

Вона аж перехрестилася.

Лице в неї налилось кров'ю, очі спалахнули, вона підперла боки червоними, голими по лікоть руками і хиталась од сміху, як п'яна, аж великі груди її скакали під заялозеним убранням...

— Ха-ха-ха!..—...а-ха-ха!... викоренити... щоб і на насіння... всіх...—

Тоді лише пан адвокат запримітив „те, біля чого що-дня проходив, як той сліпий. Ті босі ноги, холодні, червоні, брудні й порепані... Дранку на плечах, що не давала тепла. Землистий колір обличча... синці під очима.. То ми все ззіли, разом з обідом"...

В пориві каяття, спокути, пан адвокат розчиняє замкнені було на засуви віконниці й покірно чекає самосуду юрби, що вже шумує на вулиці, наближається...

Того ж року (1906) дає Коцюбинський малюнок маломістечкового „гетто" напередодні погрому: „Він іде", а другого року пише

такі речі, як „Невідомий“, „В дорозі“, „Persona grata“, де революційні настрої особливо яскраво виявлено разом із контрастом до їх міщанського, обивательського життя опинившихся в багні буденщини колишніх соціялістів.

Року 1908 гостював Коцюбинський в Чикаленка в Кононівці на Полтавщині, де написав своє уславлене „Intermezzo“, присвячене „Кононівським полям“. Твір цей надзвичайно цікавий.

Ще допіру в трьох сильветках: „Хмари“, „Утома“, „Самотність“ виявивсь стан душі письменника, істотний її підклад: змучена, страждена, болюче-вражлива інтелігенська душа, „Вічно невдоволена, вічно шукаюча, з вічним питанням — „на що? до чого?“ — але на теє юнацьке, „світове„ питання про людину: „хто вона, куди вона йде і хто там в горі за зорями жие?“ відповідав глузливо Гейне:

Und ein Narr wartet auf Antwort —і дурень сподівається відповіді!.. Ні, це просто втомлена смертельно душа, від тієї „туги світової“, котра має жаль до всього живого, cтражденного, котра носить у собі всі болі світові, всі гризоти і тому така без краю і без надії самітна. Скрізь і завжди. Мотив,

відомий з европейської літератури (згадати хоч би Мопасана: про самотність людини навіть у любощах).

Як вплинула революція на цю душу? Вона її тяжко вразила. Революція увірвалася в цю душу з грізним грюкотом, з кровью й жертвами. По душі поета пробігла своїми чобітьми вулишна юрба. Нікуди подітися, нікуди втікти. Вона скрізь і що найтяжче: в душі самого поета! Коли він і не відчуває себе частиною цієї юрби, зате вона стає частиною його душі, росташовується у ній. Несе туди своє страждання і своє мерзенство.

Навіть тут, у цих кононівських полях віч-на-віч з природою, тяжить над душею поета залізна рука великого міста. А в місті торохкотить революція. Природа міській людині видається якимось „зеленим хаосом“ і поет шукає серед його звичними до міських вулиць очима „за щоб зачепитись“. П'яніє до непритомности. І тільки білі стіни будинку поміщика Чикаленка вертають поетові свідомість, бо—це так само як і в місті.

Поетова душа з нудьгою відчуває себе заїздом для людської товчеї. Людська юрба відбиває на їй сліди своїх підошов—і здрігається від огиди й обурення.

й болю і сходить від муки. Хоче спокою, самоти, зілляння з природою, котру спаскудила людина, „о д я г л а в к а м і н ь і з а л і з о, зламала с в я т у т и ш у з е м л і с к р е г о т о м ф а б р и к, громом коліс, забруднила повітря пилом та димом...“ Це так ніби з Мопасанових описів заводів Крезо, бо на Вкраїні, (та ще в Чернигові,) було не с-так то й багато того всього, хіба що в Донбасі!

Але -сам поет—від того брудного міста, від того грюкоту, сам—„виріб“ тієї міської культури і вже природа не може вигоїти його—своїм „хаосом“, неорганізованою своєю стихійністю, безмежністю. Коцюбинський—як і другий модерний поет Чупринка, шукає „меж і берегів“ і заспокоюється не на „лоні природи“ а в чотирьох стінах кімнати. Поет прагне гармонії, а сама душа його подвоєна, пошарпана, дізгармонична. Любить сонце й зелень, хоче забутися тут у цих полях, а свідомість шепоче йому, що він утік від життя, де точиться крівава боротьба за визволення і гинуть ті самі л ю д и, котрі настоптали йому душу своїми брудними чобітьми.

І поет починає спокутувати за своє бажання втікти від життя. Він завдає собі несвітської муки:

— Знаєте, я раз читав, як вас повішали цілих дванадцять... цілих дванадцять... і позіхнув. А другий раз звістку про ряд білих мішків заїв стиглою сливою. Так взяв, знаєте, в пальці чудову сочисту сливу... і почув в роті приємный, солодкий смак... Ви бачите, я навіть не червонію.—

Отаких тортур завдав собі письменник навіть там в кононівських полях, оддалік від житьової колотнечі!

Хотів гармонії й завжди перебував в стані боротьби із самим собою, з внутрішньою своєю подвійністю. Любив життя, сонце, безжурність і веселий сміх і вічно тікав від його, вічно гризота їла його, всюди ввижалися андреєвські машкари... Жив ув оточенню буденщини і вічно боровся з міщанством, з тим болотом обивательщини, що на кожнім кроці стереже, чигає на інтелігента, заїдає його, робить дон-Кіхотом.

„Вічна трагедія“ душі інтелігента, вічна гризота—жити міщанським життям і боротьбу з міщанством зробити своєю філософією і релігією, єдиною пристрастю душі! Бути інтелігентом і паплюжить, виводить на чисту воду інтеліґенцію. Бути гуманістом і висміювати мягкотілий гуманізм („Коні не винні“). Сміятися з усякої містики й—молитися...

Картки, повні сонця, зелені нив, гомону поля, шелесту шовкових трав, пересипання зерна, пташиного співу—раптом робить на їх поет—у скобках—примітку:

— Я себе ловлю, що до сонця звертаюсь, як до живої істоти. Невже се значить що мені вже бракує товариства людей?—

Напотикаеться таки на людину і тут: на мужика.

— То був звичайний мужик... крізь нього я раптом побачив купу чорних соломяних стріх, затертих нивами, дівчат у хмарі пилу, що вертають з чужої роботы, брудних негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами...—

Душа поета робить брр... від огиди й болю. А мужик додае, роз'ятрюе інтелігентську болячку, видушуе спокуту, каяття:

— Люде хотіли голіруч землю узяти, а тепер мають: хто їсть сиру, хто копае її в Сібіру... йому ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'е йому морду...

Поет стискуе зуби з болю.

— Говори, говори...

— Говори, говори...

І мужик говорить! І сходить внутрішньо слізьми поет. А потім тікае од цих тихих

кононівських полів, іхньої краси і їхнього жаху виїздіть з чикаленківського маєтку—до „залізного міста“.

Про імпресіоністів Плеханов писав, що вони виявили повну байдужність до ідейного змісту своїх творів. Один з їх сказав досить влучно: світло є головна дієва особа в картині. Але враження світла є тільки враження, ц. т. поки що не почуття, поки що не думка. Мистець, що обмежує свою увагу сферою вражінь, лишається байдужим до почування й думки.

Отже з Коцюбинського не був ортодоксальний імпресіоніст. В його картині кононівських полів дієві особи не тільки сонце, а ще богато де-чого:

моя утома
ниви у червні
три білих вівчарки
зозуля
жайворонки
залізна рука города
людське горе.

І так скрізь, де б він не був. Ось „Подорож до Криниці“—знову природа і свято шумливе і—зустріч із провокатором. Ось він який:

— Встряне в компанію, скрізь він своя людина—і вже знає, хто чим займається, хто

про що думає, хто чого хоче.—Чого ж хоче мужик! Він нахиляє до мене лице так, що я чую горільчаний дух; ставить очі у стовбурі і аж співає:

— Зе-мель-к-и-и.

Опріч того „він“ проти правительства. Просто ненавидить...

Але все те пусте. От недавно він мав одно діло. Серіозне. Екс-про-прі-а-ція. Може чули? Пристав до компанії. Сім хлопців, молоді ще, несміливі. Самі нічого не можуть зробити, бояться. Вже що він намучився з ними, поки підмовив... Пішли грабувати почту, а поліція знала про все і всіх накрила... Ловко!.. З того часу йому й набавили десять карбованців в місяць...—

І врешті пише Коцюбинський „Сон“—цю, таку близьку, рідну, зрозумілу кожному інтелігентові, річ. Болото маломістечкового життя, увесь жах спокійного, розміреного животіння отих сонгородів з міщанськими будиночками.

Життя одного такого будиночку, одного подружжя з такого будиночку недалечко „бульвару“ і міського майдану з калюжою посередині, класичною калюжою, що в ній віддзеркалюється ціле місто. Спокійне, розмірене життя дрібного урядовця, життя, в котрому найжахливіще те, що

— щодня було те саме—

Одноманітність, нудота життя без подій—мотів, також відомий модерній европейській літературі. Одноманітність життя осоружна людині міста, її нервова організація потрібує гострих подражнень. „Сон“—ереміяда проти обивательщини, яка, проте, кінчається примиренням скаламучендго міщанського болота... букетиком червоних троянд на столі під час обіду! Яка гірка іронія, пародія на відомий афоризм Достоєвського: „краса врятує світ“...

І „Лист“ — естетично-вегетаричний маніфест і „Дебют“—історія химерного-ненависти кохання є контрастом до твору, що стоїть цілком на боці в творчості Коцюбинського. Це його „Мужики“. Писано їх двома нападами. Першу частину написано ще р. 1904, тут змальовано село на передодні революції а другу р. 1910. Коцюбинський мав поширити твір до трилогії й дати ще малюнок заспокоєного „приборканого“ села.

Поет М. Чернявський росповідає, що Коцюбинський казав йому:

— Не знаю, що робити з своїми „Мужиками“. Ніяк не можу скінчити їх. Тепер пишу другу частину й ніяк не можу розвязатись з ними“.

Це, видко, йому туго йшло. Твір цей немов випадає якось із контексту творчости Коцюбинського. І що до змісту й що до форми. Це зразок типологичного (епичного) реалізму Не етнографія, не побут, не авторські „імпресії". від життя, а живі постаті на широкім полотнищі повстають перед очима.

Не дарма про цей твір казано, що він має науковий інтерес, бо написано його на підставі великих студій відповідного матеріялу, старанно-зібраного переважно самим автором. Це широка панорама українського села з часів революції 1905 року.

Баба Маланка залюблена в землю, що мріє бути таки колись „хазяйкою" на власному грунті, чоловік її Андрій Волик сільський пролетар, що робив на цукроварні і мріє знову піти до своїх апаратів і таки дійсно гине біля машини в ґуральні—про землю вже й гадки не має; голота, безземельні, незаможництво й куркулі—повна картина села, вже роспанаханого соціяльною боротьбою на ворожі табори. Селянська молодь—Гафійка, дочка Воликів, селянин революціонер Марко Гуща і товариш його Прокіп—ті, що організували революційний натиск селянських мас і гинули в перших лавах і ті, що згодом взяли участь і в Жовтневій революції і в Радянському будів-

ництві на селі—все це живі, відомі всім, постаті: постать такого собі, Андрія Волика, безземельного, безхудібного злидаря, що мріє вже, як про найбільше щастя, про працю на зруйнованій цукроварні, котру пан ніби то має відбудувати. А жінка Андрієва Меланка ще сподівається даремно таки бути господинею, мати своє поле. В її душі...

— Співала колосом власна нива, співали жаворонки над нею, співав пісню серп, підрізуючи стебло, лунали співи по сінокосах, співало врешті серце, повне надій.—

Це все тому, що на село до пана приїхали якісь люде і міряли панське поле. І пішла по селу поголоска—ділитимуть панську землю.

— Меланка часто бігала на панське поле дивитись, як міряють пани... Меланка добре знала, до чого воно йдеться. Вона почала готуватись. Полючи на городі в багатого мужика, вона не хотіла брати грошей, а прохала одсипати пшеничним зерном, щоб мати гарний гатунок пшениці. Це на насіння, на розвід. Коли їла яблука, обережно вибірала зернятка і сушила на вікні.

Воно здасться...

— Землю ж панську ділять. Вона навіть до того дійшла, що подалася на ярмарок, та торгувала підсвинка...

Та невдовзі те все розвіялося...

Тепер Меланчині очі вже самі плачуть. За осінь та зіму стільки вилляли сліз, що вже звикли. Бо настав холод, сльота та негода не тільки в природі, а і в серці. Облетіли надії, розметались безслідно, і там тепер голо...

Господь не схотів показати свою правду: як була панська земля, так лишилась панською. Дурно Меланка збірала насіння, дурно плекала надії...

Инша зовсім людинка з дочки Меланчиної, з Гафійки. Гафійка хозяйством не захоплюеться, її мрії вже не туди линуть. Кохає вона Марка Гущу, та цього парубка немає вже на селі— запакували його в тюрму. Залишився товариш його Прокіп. І лютує ж на його сільський багатий, куркуль Підпара.

— В неділю кричав на сході: таких, як Кандзюба Прокіп, в Сібір. Завів газети, книжки голоті читає—бунтує народ. Бомажки розкидає...—

Гафійка теж бере в Прокопа тії бомажки і геть розносить їх по хатах незаможніх селян, у стріху застромлює. У Прокопа в хаті збіраються злидні селянські. Прокіп розповідає:

— Скрізь бідні сподом, багаті зверху... У поросі люде, як той шпориш придорожній, затолочені сильним, багатим. І нікому крик-

нути: зведись, народе, простягни руку по свою правду. Як сам не возьмеш, ніхто не дасть.

Надійшов бурхливий час, 5-й рік. І пішли знову поголоски...

— Чули? Будуть землю ділити.

Обдарують людей. Минуться злидні.

— Земля вже наша. Скоро почнуть ділити.

— Навіть пани гомонять: оддаймо землю.

— Пани? Не вірте.

— А як же.

— Звісно, бояться.

В Меланки очі блищали. А тут—сама земля подає голос. Співає Меланці колос, сміється лука ранніми росами, звоном коси, кличуть городи синім сочистим листом...

Часом серед роботи, вона ставала і огля дала землю.

Котились низом ниви, стелились горбами, повні, свіжі, багаті, та все чужі. Скільки оком захопиш—кінця краю немає. А все чужі. І навіть не людські, а панські. На що йому? Куди все подіне? Серце боліло дивитись, а вже поле потиху шептало і потішало:

„Не журися... поділять... поділять...

Як не йняти бабі віри, коли всі кажуть, навіть ковалиха—її ворог запеклий.

— А як же, Меласю, чула... Тільки в людей і розмови... Мій ще з зіми купив у пана одну

десятину; завдаток дав, а далі не хоче платити. Нащо—каже,—маю викидати гроші, коли однаково земля буде моя... Оце. Щоб за своє та ще й платити... Будуть, будуть ділити. Вам більше прийдеться, бо ви безземельні...

І ось вони всі зібралися в хаті Прокопа— безземельні.

— Коло Гафійки сидів Олекса Безик, якого на селі звалі „Півтора Лиха". Він мав діти, як маку, і а-ні клаптика поля. В кутку підпірав стіни високий Семен Мажута, з запалими грудьми та довгорукий... Були тут: Іван Короткий і Іван Редька, Олександер Дейнека та Сава Гурчин, всі безземельні, або таки, що їх земля не могла згодувати...

Обміркували — забастувати на панському полі.

— Забастовка? Як саме?

А так. Пан кличе косити—добре, карбованця в день. Не хочеш — коситимеш сам. Ніхто на роботу не вийде. Настали жнива—давай нашу ціну; незгода--назувай сам постоли, та й гайда з серпом на поле.

Ха-ха, от ловко...

Бо вже нікуди далі. Все одно пропадати. Хоч в яму—гірше не буде... Один роскошує, а другий...

Пішли збірати підписи: хто за забастовку.

— Звісно, не всі. Багачі одреклися.

— Схотіли. Один біс—що пан, що багатий мужик. Проте до них пристали села—Піски, Береза, Веселий Бір...

Меланка раділа. Андрій, її старий, уже робив на гуральні, та недовго,—йому перетяло пучки на правій руці, і пан його викинув. Мусіла Гафійка йти в найми до куркуля Підпари.

— Підпара варив з челяди воду. Йому все було мало роботи. Він сам робив за двох. Коли наймити їли, голодні, багато, він бурчав жінці: „як їсть, то пріє, а як робить, то змерзне... стук, грюк, аби з рук"... Коли ж страва була не добра, і наймит клав ложку, Підпара сердивсь: „злидні, що воно їло вдома"...

Особливо, Підпара ненавидів бідних. Зсував густі брови і з призирством цідив, крізь зуби: „голота, що воно має... як би робив, ледащо, то мав би. А воно на чуже зазіхає...

Не до смаку прийшлося Підпарі те, що ділось на селі:

— Чорт його знає що сталось з народом,— жалівся жінці.

— Перше, що скажеш, всяк тебе слухає, а тепер хоч мовчи...

Така роспуста. Вже мені ці верховоди... Голота. Тьху...

І ось у його почалися свої збірки—куркулячі.

— Часом збірались гості. Холодком в свята приходив Скоробагатько Максим, староста сільський, якого дражнили „Вовчком“ і тесть Підпари Гаврило. Вони сідали на дворі, на вільнім повітрі, а Гафійка виносила з хати сало та рибу...

Вони їли й міркували; де й що вигідніше продати, хто скільки чого зібрав, хто кого й як піддурив. Рудий Максим мав звичку згортати з столу всі кришки у жменю, та кидати в рот... І не тому, що був голодний, а щоб не пропало... Він завжди на слизьке зводив спокійну розмову.

— От скоро почне голота землю ділити... Ха-ха... Нащо багатим стільки землі? Щоб, значить, „усім по сім“... Ха-ха... Ти скільки маєш? Тридцять, от 23 і одріжуть. Ха-ха...

Підпара не любив жартів. Але Максима не легко було спинити. Він вже моргав до Гаврила.

— А вам, куме, не гріх і більше оддати. Нащо вам справді?

— Ви вже старі, нехай голота у палки вб'ється, покушає папки.

— Атож. Що громаді. те й бабі — посміхався криво Гаврило.

— Ще доведеться на старість за сніп заробляти.

— Ой, ой, ще й як. Хіба забули вже жарти. Підпара сердивсь. Чорта лисого візьме. Він і упруга не дасть. Що діди та батьки кровью здобули, те нерушимо. А що надбав, то його праця, і всяким неробам зась...

Є ще на селі одлюдько Хома. Тому пани такички в'їлися, що він одно тільки й знає— знищити все панське добро, зробити „голу землю". Та його ніхто не слухав. І ось на панських ланах забастовка.

— Село замкнулось, чекає. Очі у всіх видющі, вуха чуйні. Двір наче мрець у селі, хоч тихий і нерухомий, а будить трівогу. Звістка, що мищане не хочуть найматись, мчить селом швидче, ніж економів кінь. Хоч день робочий, а всі вдома... На городах спинилась робота. Стоять між грядками, заклавши руки, і розмовляють через сусідські плоти.

— Чули?—Хоч би душечка в дворі. Покинули всі.

— Що ж воно буде?

— Почне сипатись зерно, набавить ціну...

— Хай пан сам біля худоби походить.

— Ми йому не боронимо.

Прокіп просить Дейнеку та двох парубків стати на варті і не пускати до двору...

...А з панського двору уперто й нестерпуче б'ють в село хвилі дикого ревища, наче корабель гине на морі. Тоді Прокіп посилає хлопців на панський двір.

Худоба нічого не винна.

— З міста вертається з тюрми Марко Гуща. Гафійка росповідає йому, як „бомажки" роскидала, як збіралися незаможві в хаті Прокопа і навіть дядько Прокопів Панас просив росказати „про тих демократів".

— Коло Гущі скоро скупчилась молодь. Од нього вперше почули, що села скрізь гуртуються в спілки... Довгими осінніми вечорами велися безконешні розмові та суперечки. В своїм невеличкім гурточку він завів новину—гуртову працю. Разом орали й молотили.—І все виходило краще та швидче у них, ніж у людей. Якось само собою перевелась на селі п'яна парубоча сваволя, бійки та нічний галас. Ті, що недавно робили бешкет, втяглись в роботу, в гуртове читання. Навіть старі хвалили Гущу. Вони ходили роспитать в нього, чи скоро буде нарізка. Він, певно, знає. Марко сміявся. Ніхто з доброї волі землі не дасть...

— Знялася хуртеча. Шумувала стихія. Палали панські маєтки. Куркуль Підпара ходив з рушницею по ночах, стеріг своє добро.

— Скрізь встав народ, бунтуе—хоче чогось, робочі бастують, покидають заводи, чугунка не ходить. Що ж їм—сидіти, згорнувши руки, чекати, щоб за них хто подбав...

Коли проходив котрийсь з багачів, Мандрика або Підпара, ті, що мокли під ганком зборні, брали його на зуби.—Заходь, почуєш, як твою землю там ділять.—Не слухай, бо сало потонша з досади.—Нічого йому не буде. Бідний з праці аж рветься, а багатому черево дметься...

— Бідний роскидае, а багатий збірае.

— Нічого, минеться. Доведеться й свині глянути на небо.

— Як будуть смалити.

— Мадрика сміявся на кутні і дрібно перебірав ногами, минаючи зборню. Забув наче, що він староста сільський.

Пішла по селу з червоними прапорами революція.

Гафійка давно червону мережану китайку виготовала. Стара її мати Меланка снувала свої мрії. Щось буде. „Прийде щось гарне і перемінить життя"... Хвалити бога, діждались люде... Оділлються вовкові овечі сльози. Ішла стихія революції з її руїною і її творчістю.

— Гуща й Прокіп перемогли. Вони довели людям, що не треба палити, руйнувати,

народне добро. Не пан ставив будинки. Мужичі руки складали до бруса брус, до балки балку, а все те мусить тепер служити на користь людям. Панську економію зробили громадською власністю.

— Треба було приймать економію.

— Як будем приймати?

— Оберім трьох. Нехай хазяїнують. Там буде видно. Доволі трьох. Прокопа, Гущу та Безика, може...

— Пишіть приговор...

...Прокіп скликав всю двірську челядь. Одняв ключі.

— Хто не хоче служити громаді, може йти з двору. Не схотіли клюшниця і хурман. Їх не тримали...

— Панський маєток перейшов до народу...

— Ніхто так щиро не дбав про „народне добро", як Прокіп. По цілих днях він вештавсь од стодоли до стайні, од обори на тік, видавав челяді харч, коням обрік, та зерно птиці. Скрізь сам доглядав, скрізь лад робив. Хитав головою й дивувався: який нелад. Ні, таки з пана поганий господарь... Треба було хліб молотити, а машина й досі стоїть без направи. Плуги поїржавіли, а грошей не було... Всі трое оселилися в конторі.

...По ночах йому не спалося. Виходив з контори, пірнав у гущу осінньоі ночі й прислухався... Не буде більше бідних і багатих. Земля всіх нагодуе... Оці будинки, покоі, по яких перше блукала одна несита й загребуща людина—тепер підуть під школу. Туть будуть збіратись люде, там буде читальня Уява малювала инше життя, ніч розступалась сяяли вікна вогнями, гомін роспірав стіни, піднімав груди.

—Тут би варто школу зробити,—говорив Прокіп.

Але Гуща йшов далі.

— Школу маемо вже, зробім краще народній університет.

Люде приставали на все, на школу й на університет. Нехай навчаться люде, не все ж панам.

Один тільки Хома чогось боявся і хотів усе панське добро вогнем викурити—„зрівняй усе с землей, щоб було голе, наче долоня".

Революція 5-го року, ця хвиля народнього моря, ще не знищила панського ладу. Вщухла. Але іі досвід і іі жертви не пішли марно. Багатіі куркулі, оті пак Підпари, знов на де-який час загнуздали громаду і знищили іі проводирів.

— У Підпари під образами горіла лямпадка. Святочний настрій спливав з богів і ліг на

обличчя Підпари... Гаврило, Підпарин тесть, вплів у сиву бороду жовтий кістяк руки.

— Що там. Постріляти та й вже.

Тоді рудий Максим, староста сільський, витяг з кишені знак і почепив на груди.

— Я одвічаю. Ось тут бомага. Приказ стреблять всіх бунтарів. За це нічого не буде... Скликайте сход...

Прокіп умер, як і жив, просто, чесно, відважно.

— Годі, Маріє... Вставай... Спиняв її Прокіп... Ось що... Коня продайте... Нащо він вам... З тих грошей оддай десятку Пилипу що я позичив... Хліб, як змолотиш, не продавай—своя мука буде... Мою одежу лиши для сина. Як виросте—зносе.

— Швидче там,—наглив Підпара.

— Ой,—голосила Марія.

— Кланяйся мамі... Нехай простять... Та й вже. І ти прости...

Він тричі поцілувався з нею, приклав холодні губи до чола дитини.

— Готовий? питав Максим.

— Ще маю гроші громадські... ключі.

Він поліз у халяву і витяг звідти ганчірку.

— Полічить... 38 рублів і 12 копійок. Потому згадав:

— Ще 2 копійки...

— Підпара набивав ще рушницю...

Це те найбільше, що може дати революції поет інтелігенції. Тут вершок творчости Коцюбинського—те його ліве крило, що вже черкається пролетаріяту.

Але істота інтелігенції складна, подвійна. Другим крилом черкається душа інтелігенції міщанського, буржуазнаго болота... Кращі представники інтелігенції тягнуть у бік пролетаріяту і Коцюбинський на їхньому чолі в українській літературі.

Після 1910 року, коли виявилося вже цілковите „заспокоєння“, переходе Коцюбинський до чистого мистецтва. Це зрозуміло. Так само і Бодлер, що узивав під час Лютневої революції 1848 року теорію „мистецтва для мистецтва“ дитячою і проголошував, що мистецтво служить суспільним цілям, під час перемоги контр-революції, остаточно повернув до „дитячої“ теорії чистого мистецтва.

На початку своеї творчости повстав Коцюбинський проти українофільського гасла слугування мистецтва народові і був одним з перших речників „урбанізації“ української літератури. Революція п'ятого року вирвала з душі поета кілька співчутливих радісних згуків. Колись ще Флобер, що також полюбляв паплюжити буржуа, казав, що треба поводитися

з людьми як з мостодонтами або крокодилами—показувати їх, робити з їх опудала, класти у банки зі спиртом, але без найменшого морального обурення. Коцюбинський дає ряд таких творів: („Він іде“, „Сміх“, „Невідомий“, „В дорозі“ „Persona grata“, „Подорож на іменини“, „Коні не винні“).

Коли ж „заспокоєння“ прийшло в життя, воно одштовхнуло поета від сумної, огидної дійсности в царство мрій, у внутрішнє життя витонченої мистецької натури. Мистецтво рятувало поета від муки споглядати шаленство контр-революції і від співбоління мужикам, робочим, революціонерам...

Поет зачинився в собі. В такі часи гасло чистого мистецтва стає революційним: воно увільняє літературу від плазування, від базікання на здогад буряків і нікчемного використання легальних можливостів, як то робили старі українофіли.

Останні поетові твори—протоколи душі, гімни природі Карпат і Італії.

Застаріла недуга точила поета, зробила життя його повільним умиранням, але він спромігся вмерти як мудрий філософ Еллади, з хвалою життю на устах, і тут подвійність фатальна: носити ціле життя смерть у грудях

і співати пеани, побідні пісні й гимни життю, сонцеві, морю...

„Тіні забутих предків“—твір з великими хибами. Це вже не те, що „Мужики“. Коцюбинський недовго жив у гуцульському селі Криворівні в Карпатах: десь біля трьох тижнів. Він жадібно ловив усе, від знавця Гуцулів—Гнатюка, багато сам спостерігав, їздив у гори, блукав по тих полонинах і все таки не зміг дати художнього, ц. т. цілком відповідного дійсності, твору. Написав тонке, тендітне, поетичне мережево з мрій, фантасмагорію на тлі природи Гуцулії. Досить порівняти цю його чабанську ідилію з тим описом, що подає хоч би Охримович (Про останки первісного комунізму у Верховинців), щоб побачити, що як-би Коцюбинський краще знав гірське життя, то він дав був би щось подібне до „Мужиків“—реальну картину роспанаханого соціяльною боротьбою гуцульського села з страшним визиском злиденного селянства багатіями за допомогою чабанів, а не фантастичну, цілком уроєну, вигадану пасторальку.

Що до описів, то тут справа стоїть ще гірше. Такий знавець Гуцулії, як Гнат Хоткевич, росповідав міні, що в Коцюбинського тут просто фатальні помилки: гуцули кажуть один одному про своє хатне начіння, ніби

вони з неба впали для етнографичного протоколювання, а буря в Карпатах закінчується кульмінаційним моментом:

— високі, **г а д ж у г и** згинались удвоє по далеких верхах“...

А насправді, то **г а д ж у г а**—невеличка сосонка, ростом людини до пояса... Замісць величі виходе комічне враження для людини, котра знае місцевість.

Останні твори—ніби сторінки щоденника, протокол душі поета.

— ...Пахне канатами, рибою, йодом. Море так бадьоро хлюпае у човні, що аж слухати любо. Біля молу вигружають капусту. Осел аж заходиться від плачу. Крамарі одчиняють винарні й крамниці. З'являються діти.

По Monte Solaro повзе сивий туман...—

Уміраюча людина закохано визбірує на папір ріжні нюхові, зорові, слухові враження, грається, бавиться їми...

Таке „На Острові“ і „Хвала життю“—картини Месіни після землетрусу. Писано їх в останьому захопленні життям у свідомості, що

— Пора вже настала повертатися в дерево, або в горох...—

Шкода була тільки невикористаного літературного матеріялу.

Письменник не встиг уповні виявити себе, перенести на папір увесь світ своїх творчих візій і мистецьких спостережень. І коли про Стріндберга писано некролога: „той, котрий відстраждав“, то ще з більшим правом можна сказати це про Коцюбинського.

Модерністам полагається бути містиками. Справжнім містиком не був Коцюбинський, хоч і молився. Місце містицізму в укр. модерністів займає націоналізм. Головний патос творчости Коцюбинського—європеїзація укр. літератури. Для пригнобленої нації це цілком зрозуміло—потяг наздогнати Європу, не пасти задніх.

Цікавіще те, що в добу найбільшого піднесення своїх творчих сил дав був Коцюбинський твір як раз у дусі епичного реалізму і цим ствердив думку Плеханова, що визначний художній талант у значній мірі збільшить свою силу, як що переймется великими визвольними ідеями нашого часу.

Тільки тяжка недуга і передчасна смерть не дали Коцюбинському виявити уповні цей бік свого творчого „я“.

Павло Петренко
13.1. 1925.